

cijska uloga. Protonacionalni srpski i hrv. ilirizam (Đorđe Branković i Pavao Vitezović Ritter) u diskurzivnom i ideološkom smislu vrhunac su razvoja sedamnaestostoljetnoga ilirskog ideologema, postavljajući ideološke osnove za daljnji razvoj sekularnih nac. ilirizama koji će svoj legitimacijski potencijal graditi na povijesnopравnim i državnopравnim temeljima. Iako je ilirski ideologem tijekom XVIII. st. i dalje najviše bio prisutan u elitnoj literarnoj produkciji, u različitim registrima i u okviru novoga ideološkopolitičkoga i kult. ambijenta prosvijećenog apsolutizma i prosvjetiteljstva, istodobno je doživio i znatnu ideološku ekspanziju, ponajprije zahvaljujući vertikalnoj transmisiji u pučki diskurs (Andrija Kačić Miošić). Kao izrazito kompleksan i transgresivan fenomen »dugoga trajanja« ilirizam istodobno funkcionira i kao nacionalni i transnacionalni ideologem, predstavljajući diskurzivno prizorište utopijskih alternativa. Budući da je, poput svih ranonovovjekovnih nac. ideologema, i ilirizam diskurzivni proizvod europske humanističke episteme, tijekom XVI. st. čini konstitutivni element ideološkog i kult. programa dalmatinsko-dubrovačkog ogranka *res publica litteraria* u kojem se intelektualno formirao i M. Držić. No, ilirizam će zapaženu knjiž. afirmaciju doživjeti stoljeće poslije u djelima Držićevih sugrađana, primjerice, Ivana Gundulića i Junija Palmotića.

LIT.: R. Lauer, Ilirski ideologem, u knj. Studije i rasprave, Zagreb, 2002; Z. Blažević, Ilirizam prije ilirizma, Zagreb, 2007. Zrinka Blažević

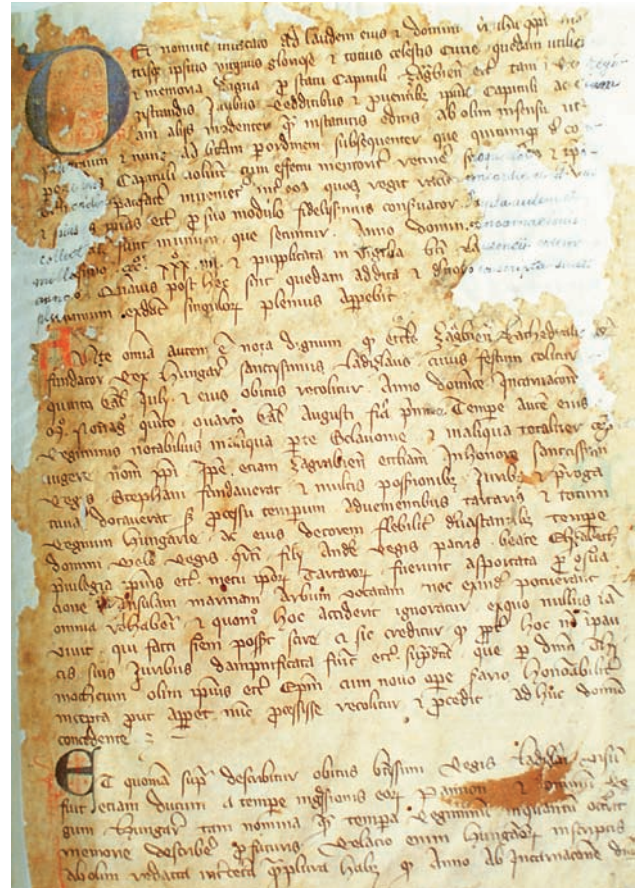
IMAGOLOGIJA, kritičko-analitički smjer koji se javlja u okviru znanosti o književnosti te se bavi interpretativnom analizom diskurzivnih konstrukcija i reprezentacija kolektivnih identiteta, poglavito etničkih i nacionalnih, ali i konfesionalnih, socijalnih i rodnih, odn. fenomena alteriteta i alijeniteta. Naziv potječe iz franc. etnopsihologije, a prvi ga je put upotrijebio Oliver Brachfeld 1962. Zanimanje za nac. karakterologiju moguće je kontinuirano pratiti od antike (Herodot, Tukidid, Eshil, Tacit). Osim u renesansnim dramama i tabličnim prikazima naroda (*Völker- tafel*), u humanizmu se u obliku stereotipnih etnokarakteroloških sistematizacija (Giulio Cesare Scaligero) javlja u okviru tematizacija *mores gentis*. Pokušaji definiranja ontoloških obilježja »nacionalnoga karaktera« iz različitih etnografskih i antropoloških perspektiva nastavljaju se u razdoblju prosvjetiteljstva (Giam-battista Vico, Voltaire, Montesquieu), odn. u doba procvata idealističke filozofije (Johann Gottfried Herder, Wilhelm von Humboldt) i pozitivizma (Hippolyte Taine), sve do »protoimago- loških studija« iz druge pol. XIX. st. (*Völkerpsychologie, Stoff- geschichte*). Imagologija se konstituira 1950-ih i 1960-ih, posebice u disciplinarnom okrilju komparativne književnosti (Jean-Marie Carré, Marius-François Guyard, Hugo Dyserinck), da bi, pod utjecajem teorijskih premisa i metodoloških postulata soc. psihologije, simboličke i etnoantropologije i mnemohistorije, a u novije doba i različitih poststrukturalističkih smjerova kao što su postkolonijalna i feministička teorija te novi historizam, po- primila obilježja kompleksne transdisciplinarne paradigme. U otklonu spram esencijalističkih i determinističkih poimanja individualnih i kolektivnih identiteta, imagologija promovira i prakticira kritički i konstruktivistički pristup problemu kreiranja identifikacijskih modela. To znači da se poglavito zanima istraživanjem reprezentacijskih formi i sociopolitičkih funkcija različitih identifikacijskih mehanizama, svjesno pritom zanemarujući njihovu objektivnu informacijsku vrijednost. U fokusu su njezina istraživačkog interesa, u najširem smislu, procesi kreiranja i modificiranja kult. imaginarija, odn. tekstualni, intertekstualni i kontekstualni aspekti diskurzivnih konstrukcija autopre-

dodžbi (predodžbi o sebi), heteropredodžbi (predodžbi o drugome) i metapredodžbi (predodžbi o predodžbama drugih o sebi). Pritom se naglašava kognitivna i performativna dimenzija kolektivnih predodžbi, koje se smatraju konstitutivnim elementima socijalnih i kult. praksi te individualnog i grupnog pamćenja. Budući da se ponajprije bavi analizom i interpretacijom diskurzivnih konstrukcija i reprezentacija različitih identitetskih modela, imagologija se u metodološkom pogledu ugl. oslanja na tekstološke analitičke modele, poput historijske i kritičke analize diskursa. Pritom se tekst simultano analizira na trima razinama: tekstualnoj, raščlanjujući njegovu topološku i tropološku strukturu, intertekstualnoj, ispitujući poetičke, retoričke i žanrovske dispozicije i, naposljetku, na kontekstualnoj razini, promatrajući odnos teksta spram okolnih socijalnih, političkih i kult. praksi. U najnovijim imagološkim studijama posebice se inzistira na implementaciji pragmatičko-funkcionalističke perspektivizacije kako bi se istražili ne samo recepcijski okviri nego i moguće upotrebe i funkcije teksta. U komparativistički impostiranim imagološkim istraživanjima posebna se pozornost pridaje interdiskurzivnoj razini analize radi detektiranja modaliteta transkult. cirkulacije pojedinih imagoloških tropa (*imagema*). Imagološka istraživanja ranonovovjekovlja primarno su orijentirana na kult. percepcije i reprezentacije osmanskoga (Robert Schwoebel, Gerald MacLean) i američkoga Drugoga (Tzvetan Todorov, Stephen Greenblatt). U nas se književno-imagološkim istraživanjima sustavno bavi Davor Dukić. Nastojeći interpretativno ispitati kompleksnu strukturnu dinamiku hrvatskoga kult. imaginarija u dugim trajanjima, on najveću pozornost usmjerava istraživanju kontinuiteta i diskontinuiteta te aksioloških karakteristika predodžbi o kolektivnim identitetima u hrvatskoj ranonovovjekovnoj i protomodernoj kulturi. Takav epistemološki obrazac vidljiv je u njegovoj monografiji *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja* (2004), gdje je jedno poglavlje posvećeno M. Držiću, ponajprije opisu Turčina u prvom prizoru četvrtoga čina i četvrtom prizoru petoga čina komedije *Tripće de Utolče*, u kojima se spomenuta etnička skupina – naravno stereotipizirana – ne prikazuje samo kao neuka, pohotna i sklona nevjestom udvaranju nego i latentno homoseksualna. Naime, kad se sukobe Turčin i Pedant, sluga Nadihna navijat će za Turčina: »A jeda ga priguziči oni Turčin! Dinar ti, – dohiti ga!« (IV, 1). U istom prizoru Pedant se u jednoj replici Turčinu djelomično obraća i lat. jezikom (»Pedant: Mustafa Turčine, *hic nolo te.* // Turčin: Bre, kojim jezikom besje-diš?«), koji ovaj ne razumije, što je još jedna od predodžbi o Turcima kao nekulturnom narodu. Takvo stajalište prema etničkoj »drugosti« nije karakteristika samo knjiž. kulture hrv. ranonovovjekovlja nego je i obilježje većine eur. književnosti u razdoblju od XVI. do XVIII. st. (→ DRUGI; STRANCI)

LIT.: J.-M. Carré, Les écrivains français et le mirage allemand, Paris, 1947; H. Dyserinck, Zum Problem der »images« und »mirages« und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft, Arcadia, 1966, 1; R. Schwoebel, The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453–1517), Nieuwkoop, 1967; Tz. Todorov, The Conquest of America: The Question of the Other, New York, 1984; M. Todorova, Imagining the Balkans, Oxford, 1997. Zrinka Blažević

IMETAK. Stjecanje i posjedovanje materijalnih dobara i novca, njihova upotreba ili težnja za njima ključna je tema Držićevih proz- nih komedija te služi i kao polazište za psihološku i retoričku karakterizaciju njihovih likova. Pritom je autorov pogled na problem imetka višestruko iznijansiran: u komedijama se kao činitelj zapleta i raspleta pojavljuju različiti oblici robnog i nov-

čanog posjeda, a likovi se, s obzirom na imovinsko stanje, karakteriziraju ne samo kao posjedovatelji i neposjedovatelji nego se u objema skupinama izdvajaju različita shvaćanja o smislu i vrijednosti posjedovanja. U *Dundu Maroju*, gdje je problem stjecanja i posjedovanja najrazrađeniji, međusobno se dodiruju, prelamaju, a donekle i istiskuju dvije vrste imetka: trgovinski kapital stečen razmjennom preprodanih ili proizvedenih materijalnih dobara i nasljedno feudalno blago. Glavni je posjedovatelj kapitala (istodobno njegov subjekt i objekt) Dundo Maroje, a sporedni su zlatar Sadi Žudio i trgovac Lessandro. Ugo Tudešak, konkurent Maroju Maru u natjecanju za Laurinu naklonost, predstavljen je kao aristokrat (*vlasteličić*) i vlasnik nasljednoga blaga: on se ni u jednom prizoru ne posvećuje djelatnosti ekonomske naravi, a Pomet ipak o njemu kaže da je »prvi bogatac od svih Tudešaka ki su u Rimu«. Velikim feudalnim blagom raspolaže i na sceni odsutan Ondardo, Laurin otac, kojega u vidljivoj radnji zastupa Gulisav Hrvat. Tema kapitalističkog imetka zadobiva u *Dundu Maroju* visok stupanj zornosti: gubitak i djelomična nadoknada Marojevih dukata izravno se uprizoruju, pripadaju glavnoj radnji komedije, a vezuju uza se i većinu komičnih situacija, ugl. temeljenih na proizvodnji pričina (Marovo neprepoznavanje oca u petom prizoru drugoga čina, Pometov plan da Maroje lažnim obećanjem izglednih poslova dobije dukate od Laure, Marojevo neprepoznavanje Mara u šestom prizoru četvrtoga čina). Slikovitosti iste teme pridonose i prizori u kojima Sadi i Lessandro, kombinacijom upornoga moljakanja i prijetnja, naplaćuju od Mara svoju robu. Naprotiv, Ugovo se bogatstvo samo spominje, a Ondardovo u Gulisavljevu razgovoru s Pometom poprima i ponešto bajkovite crte. Držičeva psihol. karakterizacija trgovinskih kapitalista počiva na pretpostavci da stjecanje obrtanjem robe u novac i reinvesticijom novca osiromašuje ljudsku narav. U replikama i u interakcijama s drugim likovima trgovac Maroje očituje se kao čovjek kojega je stjecanje i posjedovanje otuđilo od primarnih ljudskih vrijednosti: u odnosu sa sinom – kakav bio – on se pokazuje nesposobnim za roditeljsku ljubav, zanemaruje i vlastito blagostanje, a stalno jadanje njegova sluge Bokčila upozorava na njegovu škrtost prema podređenima. Istu pouku, samo s manje intenziteta, prenose i prizori sa sporednim nositeljima kapitalističkog imetka. S druge strane, Marova investicija očeva novca po crti hedonističkih prohtjeva dokazuje da se kapital ne može odvojiti od procesa robno-novčane razmjene, što od njegovih posjedovatelja iziskuje profesionalnost, podređenje vlastite subjektivnosti samoregulaciji novca (»Dukat mi, dukat kralj i car«, II, 2) i nehedonistički način života. Dundo Maroje je, doduše, karikaturalna hiperbola takva životnoga stila, ali i normalniji protuprimjeri Maru, poslušni trgovački sinovi Niko, Pijero i Vlaho, svjedoče da rukovanje kapitalom pretpostavlja odustajanje od *felicitati*. Feudalno pak blago nije predmet kritike, a karikaturalne crte njegova vlasnika Uga nemaju veze s psihologijom posjedovanja, nego se izvode iz stereotipnih predodžaba o Nijemcima (sklonost piću) i uopće o strancima (loš talijanski izgovor). Dapače, aktivnost glavnoga lika komedije, Pomet, i njezin rasplet mogu se tumačiti kao uspio pokušaj da se Maro, posjednik korumpirana kapitala i oponašatelj aristokratskih običaja (odijevanja, darivanja, kulinarijuma), izgura iz igre te da se na njegovo mjesto dovede autentični feudalac. Konačni trijumf blaga nad kapitalom pojačan je prepoznavanjem Laure kao njem. plemkinje i Ondardove nasljednice. Uostalom, i Pometov se prosperitet temelji na uslugama Ugu i na participaciji u njegovu pretkapitalističkom bogatstvu, a ponešto mu pridonosi i nagrada za pronađenu i prepoznatu Lauru, koju mu Gulisav

Statut zagrebačkoga kaptola iz 1334.

dodjeljuje iz Ondardova feudalnoga fonda. S druge strane, razmjerno dobro prolazi na kraju i kapitalistička strana: Marojev imetak donekle je vraćen, a izglednim brakom opamećenoga Mara i odane Përe utemeljuje se još jedna postaja dubr. trgovinskoga kapitalizma. Izdiferenciran tretman teme imetka u *Dundu Maroju* svjedoči o Držičevu svestranu uvidu u ekon. stvarnost vlastite epohe i u njezin *theatrum mundi*, obilježen koegzistencijom i sudaranjem različitih oblika materijalnoga bogatstva. Iz činjenice međutim da je kapital tema, movens i instrument zapleta, ali da u raspletu prevlast odnosi feudalni imetak, iščitava se konzervativna filozofija povijesti, koja pojavu i širenje trgovinsko-kapitalističkoga načina stjecanja prokazuje kao izobličene ljudske naravi i društv. odnosa. Tu filoz. misao produbljuje prolog Dugoga Nosa, gdje se kao optimalno stanje društva evocira još stariji ideal: mitsko zlatno doba, u kojem vlada ekonomsko preobilje, a privatni imetak još ne postoji (»tuj ne ima imena 'moje' i 'tvoje', ma je sve općeno svijeh, i svak je gospodar od svega«). Jednostavnije se pitanju imetka pristupa u drugim Držičevim proznim komedijama. *Skup* i *Arkulin* komedije su o karakterima koji su skloni fetišizirati slučajno nađeni odn. stečeni imetak, pri čemu je njegov ekonomskopovijesni identitet nevažan. Temu međutim produbljuju kontrastni stavovi pojedinih likova prema novcu i služenju njime, primjerice, prijepor između škrtog Arkulina, koji čuva svoje bogatstvo (»skrinju zatvorih i čavli zabih«, I), i njegovih antagonista Kotoranina i Negromanta, koji čarolijom postižu da se Arkulinovojev nevjesti isplati kontradota. U *Skupu* štedljivosti, škrtosti i sličnim karakteristikim manama naslovnoga lika kontrastira Kamilova prod-

Index librorum prohibitorum, Venecija, 1564.

Pasquale Cati, *Tridentski koncil*, freska, Rim, bazilika di Santa Maria in Trastevere

jednako jednostrana obuzetost ljubavnim osjećajima, koja uključuje brzoplet prezir prema novcu, tj. *prčiji*. Fenomen imetka posve je sporedan u Držićevim dramama s pastoralnim smještajem radnje, u kojima se likovi ne karakteriziraju po položaju na imovinskoj ljestvici, nego prema jačini i usmjerenosti erotske žudnje. Ekon. motivi pojavljuju se samo na rubu: u prvom prologu *Tirene* Vučeta i Obrad, hvaleći polit. prosperitet dubr. komune, ističu u pozitivnu svjetlu blagostanje njezine vlastele, a u *Grižuli* se Vukosava i Staniša žale kako zaljubljenost navodi mladež da zanemari korisne poljodjelske i stočarske poslove. Naravno, sporednost imetka u pastoralnim dramama također je relevantna književnopov. činjenica, jer je pastorala u ranom novovjekovlju, u doba kad su se afirmacijom trgovinskoga kapitala i građ. klase komplicirali imovinski odnosi, zapravo i služila kao protugađanski knjiž. refugium, tj. kao medij idealizacije tobože nepotkupljivih ljudskih vrlina (ljepote, nevinosti, plemenitosti, ljubavi, vjernosti).

Zoran Kravar

INDEX LIBRORUM PROHIBITORUM (lat.: popis zabranjenih knjiga), popis djela koja kat. vjernici po crkv. zabrani nisu smjeli čitati. Do XVI. st. nije postojala jedinstvena službena zabrana čitanja i držanja knjiga. Pojedine knjige i spise zabranjivali su pape, biskupi, a i sveučilišta pa je ta zabrana imala lokalno značenje. Srednji vijek zabranjivao je čitanje i posjedovanje krivovjernih spisa, apokrifna, astroloških i alkemijskih knjiga te tražio njihovo spaljivanje. Papa Anastazije I. zabranio je Origenove spise, a *Decretum Gelasianum* (496) donio popis zabranjenih apokrifnih spisa. Pojedini sabori (Carigradski, Nicejski) donosili su odredbe o spaljivanju ili oduzimanju spisa osuđenih za krivovjerje: zabranjena je *Apologia* Abelarda Berengera iz Poitiersa (1059), Abelardovi spisi (1141), *Talmud* (iz 1239). God. 1376. Grgur XI. naredio je zapljenu knjiga Rajmunda Lullusa. Statut zagrebačkoga kaptola iz 1334. navodi da arhidakon tijekom vizitacija pregledava knjige u crkvama svojeg arhidakonata i pazi da među njima nema heretičkih, čarobnjačkih i drugih za Crkvu nepodobnih knjiga. Arhidakon je morao pregledati i knjižnice građ. škola, gdje su one postojale, i ako bi našao takve knjige, morao ih je odmah spaliti. Sabor u Konstanzu (1414–18) tražio je da se spale spisi Jana Husa. Pronalaskom tiska uvedena je prethodna cenzura. Aleksandar VI. (1501) tražio je da ju provode biskupi, a kao opću praksu uveo ju je Lateranski sabor 1512–17. Postupno su se pojavljivali i popisi zabranjenih knjiga. Prvi je popis objavljen 1546 (Louvainški indeks), zatim 1549. Mletački indeks nuncija Giovannija Della Case. Prvi formalni popis koji je vrijedio za cijelu Crkvu objavio je Pavao IV. (1559). On se sastojao od triju alfabetski uređenih kataloga: prvi je obuhvaćao pisce čija su sva djela zabranjena, drugi određene naslove knjiga s imenima pisaca, a treći anonimna djela. Na kraju je donosio nekoliko zabranjenih izdanja *Biblije* i oko šezdeset izdavača heretičkih djela. Tridentški indeks objavio je Pio IV. (1564), kojega M. Držić spominje u pismima Cosimu I. Mediciju od 3. i 27. VII. 1566. i na kojega je najvjerojatnije računao pri dobivanju prave ili prividne ekskomunikacije dubr. vlade. Držićev venecijanski tiskar Andrea Arrivabene – kod kojega je Držić 1551. objavio *Tirenu* – u više je navrata bio pod inkvizicijskom istragom: blizak s tal. pristašama reformacije, razmjenjivao je s njima knjige s Indeksa (*Sommario della Sacra Scrittura, Beneficio di Cristo, Medicina dell'anima*), u njegovu su dućanu u Merceriji održavane diskusije, a i sam je tiskao zabranjena djela. Francesco Ziletti, koji je s Arrivabeneom radio, a 1570. otkupio njegovu tiskaru i skladište knjiga, morao je 1571. inkviziciji objasniti podrijetlo zabranjenih knjiga; naveo je